

Citation style

Hlavačka, Milan : recension de : Helmut Rumpler / Peter Urbanitsch (eds.), Die Habsburgermonarchie 1848-1918. IX/1: Soziale Strukturen. Von der Feudal-Agrarischen zur Bürgerlich-industriellen Gesellschaft. 1/1: Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution. 1/2: Von der Ständezur Klassengesellschaft, Wien : Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (VÖAW), 2010, dans : Český časopis historický, 2015, 4, p. 1037-1040, DOI: 10.15463/rec.1367571921

český časopis historický

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

záznamu. To by postačovalo tehdy, když by edici předcházela pouze krátká úvodní stať, jak tomu bylo v dřívějších svazcích. V tomto případě, kdy textová část čítá přes 260 stran, je už potřebný alespoň jmenný a místní rejstřík. Chybějící rejstřík heraldický (neobsahují ho ani předchozí publikace) je možné výhodně nahradit digitální verzí edice s plnotextovými vyhledávacími, jak k tomu již došlo u listin z Archivu hlavního města Prahy, Archivu národního muzea i Národního archivu. Věříme, že zanedlouho se stejné pozornosti dostane i listinám z této publikace. Souborné vydání všech výše uvedených edic v softwaru, který bude po delší dobu odolávat změnám operačních systémů, by jistě přivítali všichni badatelé.

Martina Hrdinová

Die Habsburgermonarchie 1848–1918

Bd. IX/1, Soziale Strukturen. Von der Feudal-Agrarischen zur Bürgerlich-industriellen Gesellschaft

Hrsg. von Helmut RUMPLER und Peter URBANITSCH

Teilband 1/1: *Lebens- und Arbeitswelten in der industriellen Revolution*

Teilband 1/2: *Von der Stände- zur Klassengesellschaft*

Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (VÖAW) 2010, XXIV+1822 s., ISBN 978-3-7001-6892-8.

Bd IX/2, Soziale Strukturen. Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial- und Infrastrukturen. Nach dem Zensus von 1910

Hrsg. von Helmut RUMPLER und Martin SEGER

Wien, VÖAW 2010, 362 s. s 96 mapami, ISBN 978-3-7001-6721-1.

Více než jednu vědeckou generaci vycházejí monumentální dějiny Habsburské monarchie 1848–1918, které nejdříve vydával Adam Wandruschka, poté Helmut Rumpler s Peterem Urbanitschem. Jedná se obdivuhodné dílo již z toho prostého důvodu, že tři zmínění rakouští historici udrželi v pravidelném chodu náročný akademický projekt základního výzkumu, jehož význam a ani výsledek nemohl koncem šedesátých let 20. století nikdo z nich dohlédnout. První svazek vyšel v roce 1973 a představuje nádherný pomník dnes již opuštěné kliemetrii jako všespasitelné metodě výzkumu hospodářských dějin. K dokončení celého projektu zbývá vydat (již jen) dva závěrečné svazky: *První světovou válku a Kulturu a společnost*. K první světové válce už vyšly statistiky obětí.

Poslední v úplnosti vydané svazky tohoto projektu se věnují sociálním dějinám, respektive sociálním strukturám, životním světům, spolkové činnosti, veřejnému mínění a řešení sociální otázky. Jsou tak pomyslným vrcholem celého díla. Sociální dějiny – a nikoliv například zahraniční politika, diplomacie či mapování vývoje represivních složek státu – tvoří korunu a osu projektu. V rámci historiografického provozu jsou totiž metodicky a metodologicky nejnáročnějším, nejkritičtějším úkolem. Představují jakýsi středobod, kam se sbíhá velmi rozmanitý výzkum, kde mají být zřejmé koncepční postoje a kde se mohou odkrývat světonázorové představy historika – autora. Proto všichni do projektu nezainteresovaní historici po léta sledovali s jistým napětím, jak se rakouští kolegové právě s takovýmto svízelným

úkolem vyrovnají. I do naší historické obce pronikaly zprávy o častých metamorfózách autorského kolektivu a o interních koncepčních diskusích.

Předložený výsledek je nejen pro mne celkem překvapivý. Zcela na začátku musím konstatovat, že autoři se teoretickými úvahami o způsobu uchopení matérie sociálních dějin příliš netrápili, respektive nenechali se dopředu uvázat k zpracování jednotným, pro všechny autory závazným konceptem sociálních dějin. Nicméně toto tvrzení potřebuje korekci: vydavatelé a autoři jednotlivých textů nejednali bezkonceptně. Za svůj hlavní úkol si zvolili – jak už název těchto svazků vypovídá – analýzu zcela ideologicky a konceptně neutrálních sociálních struktur. V předmluvě k Sociálním strukturám dokonce ústy Helmuta Rumplera oznámili, že nebudou příliš teoretizovat, neboť se domnívají, že základem sociálních dějin jsou především tzv. tvrdá data. Proto také jako první svazek těchto Sociálních struktur vyšel Rumplerův a Segerův třetí díl, který je naplněný statistickými daty ze sčítání obyvatelstva z roku 1910 (tento rok je možno považovat za vrchol a zároveň počátek zániku říše).

Z jednotné konceptně závazných sociálních dějin museli editoři ustoupit i z prostého důvodu, že společná či celistvá supraetnická habsburská či rakouská společnost nikdy – jak ostatně už před léty tvrdil i Otto Urban – nevznikla, a tudíž se nevyskytuje ani ve statistikách. Na území habsburské monarchie žilo více společností, společným jim byly právě pouze sociální struktury, pracovní a životní světy a možná i mentalita, o které však v tomto díle nepadne ani slovo. Mentalita je zde částečně nahrazena jiným termínem, totiž tzv. referenčním rámcem (viz text Hanse Petera Hye). Habsburskou monarchii tak navenek představovaly minimálně od roku 1867 (vznik dualismu) dva státy a dvě státní společnosti a několik společenství „druhého řádu“. Jak bývalo obvyklé v předchozích svazcích, jsou i zde nejdříve představeny dvě hlavní státotvorné společnosti (rakouská a maďarská) a teprve pak přijdou na řadu ony společnosti druhého řádu (například česká, polská, slovinská) a nakonec společnosti úplně „jiného řádu“, tedy společnosti bez státoprávní a národní tradice vázané k pevnému území, což zde představuje společnost v Sedmihradsku, Dalmácii, Bukovině, Bosně, Hercegovině či v Banátu.

Opakujme tedy, že první charakteristikou díla je (překvapivě) neexistence jednotné koncepce sociálních dějin, pokud ovšem za klasický koncept sociálních dějin lze považovat dějiny sociálních struktur, procesů a jednání, tříd, vrstev či skupin a také dějiny hnutí a konfliktů. Výsledkem tohoto přístupu je skutečnost, že se zde o sociálních konfliktech příliš nepíše a místo nich přicházejí ke slovu diskuse a diskurzy, například o sociální otázce (Werner Drobesch). Sociální dějiny jsou zde nakonec redukovány na vylíčení rámcových podmínek kardinální proměny různých společností žijících na území habsburské monarchie v období (první i druhé) průmyslové revoluce. Jádrem těchto změn nakonec nepředstavují ani sociální proměny jednotlivých společností, ale spíše jen jejich sociálních struktur, pracovních světů a životních prostorů. K tomu jsou pak rámcově naskicovány vnější podmínky průmyslové revoluce, vztah užití průmyslových technologií a sociální proměny, vliv alfabetizace a scholarizace na proměnu pracovního trhu.

Druhou obecnou charakteristikou tohoto dílu může být banální zjištění, že svazky věnované sociálním strukturám jsou optimisticky laděny a tudíž nevykazují badatelský pesimismus. Autoři se pokoušejí především o hodnotově neutrální systematizaci bohaté

strukturovaného vývoje, který měl za následek zajímavé civilizační výsledky. Optimismus díla vyplývá automaticky i z toho, že se zde příliš nediskutuje (a tudíž se nepochybuje ani o metodě a ani o vnitřním uspořádání díla). Podstatná je dále skutečnost, že nepadne ani slovo – dříve skoro povinné – o marném dohánění západních společností, vyjádřené nejčastěji konceptualizací protikladu periferie versus centrum (Nathan Gross, Ivan T. Bérénd, György Ránki, Péter Hanák). A když už se tak náznakem stane, pak jen s poukazem na to, že tomu ani jinak být nemohlo. Takže za třetí lze konstatovat, že (konečně) byl opuštěn výklad dějin středověkové Evropy jako periferie Evropy, či společností, které marně doháněly Západ, a byl zde ustaven autonomní model přijímání civilizačních změn, charakteristický pro tento prostor.

Centrální bod výkladu představuje ovšem populační revoluce, která měla v různých částech říše zcela odlišný průběh: jinak se projevila při utváření průmyslových center a jinak se odrazila v proměnách při oslabování či utužování rodinných svazků a na průběhu migračních vln. Na celém území monarchie nicméně platilo, že míra industrializace a urbanizace byla velmi závislá na místním podnikatelském prostředí a na výstavbě železniční či silniční sítě. Druhý centrální tematický bod výkladu představuje analýza životních a pracovních světů. To při nacionální pestrosti osídlení monarchie znamenalo vygenerovat osm základních sídelních a výrobních typů, které by se vyznačovaly shodným sociálním zařazením (pozicemi), životním způsobem, mírou urbanizace a způsobem získávání obživy. K představení životního stylu všech vrstev obyvatelstva říše od agrárního prostředí přes městskou maloburžoazii, buržoazii, šlechtu až po zaměstnanecké vrstvy je užito velmi variabilních metod analýzy i výkladu. Tyto partie bohatě čerpají z třicetileté výzkumné aktivity z oblasti tzv. Bürgertumforschung, kterou iniciovali především Hannes Stekl a Peter Urbanitsch.

Po charakteristice jednotlivých velkých sociálních struktur (tříd), z nichž největší prostor je kupodivu věnován šlechtě a dvoru, jsou představeny sociální skupiny mimo třídy (*soziale Gruppen jenseits der Klassen*), tedy konkrétně intelektuálové, úředníci či vojáci. Nicméně profilujícím sociálním stavem zůstává i zde měšťanstvo a dělnictvo. Obě tyto dvě třídy nejsou pojímány koherentně, lze ovšem vysledovat alespoň jejich společné představy o životních hodnotách (práce a rodina), o společenském řádu a kulturních praktikách. Tuto velkou kapitolu je možno označit za třetí profilující těžiště recenzované práce. Končí zajímavým výkazem tzv. sociálně proměnných, kam byl zařazen (kupodivu ústrojně) fenomén antisemitismu, ideologicko-diskurzivní aspekty sociální otázky, chudinství a také „fundamenty nového občanského vědomí“ (*Fundamente der zivilisatorischen Bewusstseins*), kde se například nachází velice podnětná úvaha Endré Kisse o sociálně mentálním charakteru střední Evropy.

Po tematickém výčtu lze stanovit i čtvrtou obecnou charakteristiku tohoto díla: jedná se zde o dějiny sociálních struktur, které jsou lineárně obohaceny o další témata, jež se zabývají například vlivem technologií na sociální změny (zcela moderní a málo odzkoušený způsob výkladu) či kapitolu o tzv. *Bildungsrevolution*, respektive o kultivaci národních společností prostřednictvím vzdělání, o počátcích moderních komunikačních médií. Nalezneme zde také kapitoly o způsobu přenosu základních politickosprávních

záměrů státu prostřednictvím překladů do porevolučního jazykově velmi diferenciovaného prostředí, což se například konkrétně promítlo do způsobu vytváření jednotného právního rámce a masového šíření zásadních (kodifikačně právních) informací minimálně v osmi národních jazycích a dvou abecedách.

I ve svazcích věnovaných sociálním strukturám platí zásada této řady, stanovená již na samém počátku projektu (zde s výjimkou analýzy vzniku dělnické třídy, kterou pro celou habsburskou monarchii provedl nedávno zesnulý Jiří Kořalka): o věcech a lidech píše jen badatelé z daného (nacionálně) historiografického prostředí. Tento přístup má samozřejmě své zřejmé výhody, ale vykazuje i velké slabiny. Důvěrná znalost historického a historiografického prostředí či domácí faktografické materie je jistě výhodou, ale vede na druhé straně k zřejmé rozdílnosti autorských přístupů a nakonec k poroční a metodologické nevyváženosti jednotlivých příspěvků. To sice neohrožuje řazení různorodých textů podle času a věcného obsahu do vnitřního systému díla, ale zvýrazní právě onu rozdílnost jednotlivých metodologických přístupů. Mimochodem řečeno: na zpracování svazků věnovaných sociálním strukturám se podílelo třicet sedm autorů z šesti zemí. První dojem z jejich díla je jednoznačně obdivný, druhý hlubší pohled již patrně bude více kritický, protože každý pozorný čtenář zjistí, že jednotlivé studie mají různou metodologickou a tematickou úroveň. Řazení podle jednoduché teritoriální a věcné příbuznosti samozřejmě nenahradí vnitřní metodologické pojivo. I přes tuto jistou „nevyváženost“ je nutno konstatovat, že hlavní téma v každém svazku zůstává zachováno, a tím jsou strukturální proměny společností žijících pod žezlem Habsburků během procesu industrializace.

Výsledný dojem z těchto posledních svazků Habsburské monarchie 1848–1918 je i po kritickém upozornění příznivý. Prostřednictvím třiceti devíti příspěvků (rozdělených do tří oddílů se 124 tabulkami a grafy a jedním obřím svazkem kartografického vyjádření výsledků sčítání obyvatelstva z roku 1910) je tak akademické a univerzitní obci dáno k dispozici zcela neopominutelné dílo, které co do škály témat a konkrétních informací nemá obdoby. Každý poctivý badatel středoevropského 19. století ho bude muset reflektovat a respektovat.

Každé ambiciózní a seriózní akademické společenství by mělo mít takovýto projekt, který spojuje generace badatelů, dává jejich snažení vyšší smysl a nepodléhá konjunkturálním změnám v rámci státní vědní politiky. Sám projekt se pak po několika desetiletích stává průvodcem po vlastní historiografii a po proměnách jejich přístupů, metod a paradigmat. Je rovněž velice významné, že se dokončení celého ohromného projektu zřejmě dočkají – byť už jen jako aktivní emeriti – i dva jeho zakladatelé, tedy Helmut Rumpler z Klagenfurtu a Peter Urbanitsch z Vídně.

Milan Hlavačka